

ՀԱՆԴԵՍ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ

ՊԵՆԿԱՍԱՅԻ ԾՈՅԻՆ ՓՈԹՈՐԿԻԼ (TYPHON) 51 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 1876

Գանգէս գետն, ինչպէս ծանօթ է, Պենկալայի ծոցը կը թափի բազմաթիւ առաջը բաժնուած, որոնց երկու ծայրինն հեռաւորութիւնն է 300-400 հազարամէր: Պենկալայի նախազահութեան և բոլոր Անգղիական Հընդկաստանի ներկայ մայրաքաղաքն կալկաթա՝ կանգնուած է Հուկլիի կամ արեւմտեան առաջին վերայ: Իսկ Պենկալայի հին մայրաքաղաքն Տաքքա՝ կը գտնուի արեւելեան առաջին կամ հին Գանգեսի վրայ, որ կը ձևանայ բուն Գանգեսի և Պրահմարուդրայի միութեամբը: Հնդկաստանի այս մասն անցեալ հսկոտեմբերի 31ին աւերակ դարձաւ, ահաւոր և աղետալի դէպքով մը: Որուն վրայ ամեն քաղաքական լրագիրք խօսեցան: Բայց Հնդկաստանի հեռագրին հաղորդած լուրերն այնպիսի արտաքայ կարգի երևոյթ ունէին, որ աւելի թերահաւատութիւն քան թէ ստուգութիւն պատճառեցին: Անոր համար ի սկզբան անհաւատալի կարծուեցան, բայց ետքէն առնուած ստուգադոյն լուրերն ոչ միայն հաստատեցին այն աղետալի դէպքը, այլ անոր հանդ կերպարանքն մանրամասն նկարագրեցին. ուստի մենք ալ մեր ընթերցողաց համար կը համառօտեմք օրագրիս մէջ այն աղէտն, որ ազգային կորստեան ալ պատճառ եղեր է¹:

Ասկէ տասնուերկու տարի առաջ, 15 նոյեմբերի 1864, ահաւոր փոթորիկ մը ծագած էր Պենկալայի ծոցին մէջ: Բայց այն փոթորիկն սաստկութիւնն Հուկլիի կողմէն ըլլալով, նուազ աղետից պատճառ եղած էր: Մասամբ մը թումբերով և ամեն տեսակ ամրութեամբ, որ շինուած են Հնդկաստանի մայրաքաղաքին շրջակայք, Գանգիսի տեղային այս մասն այն ատեն քիչ բան կրեց, թէպէտեւ փոթորիկն սաստկութիւնը վար չէր մնար այս վերջի հսկոտեմբերի մէջ եղածէն:

Բոլոր այն տեղան ինչպէս ոտորին նեղոսի հովիտը, ենթակայ է պարբերական ողողմանց, որ մի և նոյն պատճառներէ առաջ կու գան, և օգոստոսի մէջ սաստիկ ջորութեամբ կը կատարուին:

Գետէն ելած ջրոյն տարածութիւնն երբեմն հարիւրաւոր հազարամէր կը

կու անտառային և մայաւոտ կղզիք գոն, ուր արգիւնաբեր ընդարձակ ագարակք և կալուածք գտանէին, յորոց մի մասն մերաշէնց վերաբերէր:

Վերջապէս ամին (1876) նոյեմբերի սկիզբն գիշեր ժամանակ հազարն փոթորիկ մի ելելով, ծովուն ջուրքը գրեթէ 30 ասնալսի կը բարձրանան և կը կոխեն զիշեալ կղզիքն, աւերելով քանդելով դամբնայն ինչ և ջրահեղձ ընելով զամենայն բանական և զանբան կենդանիս: Այս նոր անսակ ջրհեղեղին զոհ եղող մարդոց թիւն՝ ըստ տէրութեան յայտարարութեան 215000 կը հասնի. որոց մէջ տասն հազիւ կը գտնուին յազգայնոց մերոց: Աւելցու. 8 յունուսի 1877:

¹ Հնդկաստանի մերաշէնց թղթակից մը հետեւեղ կը գրէր. Տաքքայի սահմանաց մէջ եր-

համարի . բայց որովհետեւ ընդհանրապէս շատ չի բարձրանար և արգասաբեր գիրու մը կը թողու, անոր համար մեծ ակնկալութեամբ կը սպասուի այս ողորմունքս, ինչպէս Նեղոսի բարձրանալն, զոր Մերիս լիճը կը կանոնաւորէր :

Գանդիսի տեղան՝ քան զՆեղոսինը շատ աւելի ընդարձակածաւալ է, սակայն անոր պէս իր ամեն կողմը մշակուած չէ : Այն մասերն որ իրենց բնական վիճակի մէջ անմշակ մնացեր են, անկախ և անեզր անտառներ են, ուր կը բնակին վագերը և կոկորդիլանման կենդանիք : Այս վայրերի կենդանեաց և ժողուն մերձաւորութիւնն հաւասարապէս զարհուրելի են Հինտուներուն, որ երկրագործ ժողովուրդ են և կը մշակեն գետափունքն ու այն տեղային կղզիներն, և գրեթէ բոլորն ալ իսլամ են : Անոնց մէջ միայն անգղիացի պաշտօնատարք կան, որոնք Հինտուտանի կայսրուհւոյն կառավարութիւնը կը ներկայացընեն : Այս իսլամները ամենեւին փոյթ չեն ունեցած իրենց գեղերուն երկայնութեամբը թուրքեր կանգնելու ողորմանց զէմն առնելու համար, որպէս զի մշակութիւնին արգասաբեր ընեն : Գոհ եղեր են միայն բլուրներ բարձրացունել, որոնց վրայ իրենց բնակութիւնն և կենդանեաց գոմեր շինած են : Դժբաղդարար ուզելով նուազ աշխատիլ, քիչ բարձրութիւն տուեր են այս բլուրներուն, հաւորելով թէ ջրերն ամենեւին մինչև անոց չեն հասնիր :

Որով կը հնանի որ եթէ հովէ միուի մակընթացութիւնն և անցնի իր յուլիսի և օգոստոսի մէջ ըրած ողորմանց սահմանը, այն տեղային վրայ գրտնուած բոլոր շնչաւոր էակք ջրասոյգ կը կորսուին :

Հնդկաստանի իսլամները վերնագաւառաց պրամիններուն բանաստեղծական սովորոյթքն ընդուներ են . իւրաքանչիւր տղու ծննդեան՝ ծառ մը կը տնկեն իրենց բնակարանին շուրջը : Դարձեալ շնորհիւ այն հողուն զարմա-

նալի արգասաւորութեանն, ամեն մէկ խղիկ շրջագատած է փունջ մը հսկայաձև ծառերէ, որոնք դարաւոր կը կարծուին, և որոնց ճիւղերն նախախնամական պատսպարութիւն մ'ընծայեցին բիւրաւոր թշուառ ողորդելոց :

Սակայն հանդերձ այսու պատսպարութեամբ, պաշտօնական տեղեկութիւնն զոր կաշկարայի շրագիրք կը հրատարակէ, կ'ըսէ թէ 215000 անձինք քանի մը ժամուց մէջ մահու ճարակ եղեր են ջրհեղեղաւ :

Այս 215000 գիւղականք հոկտեմբերի 31էն արեւուն մայրը մտնելը տեսած ժամանակնին չէին տարակուսեր որ պիտի չկարենային տեսնել երկրորդ օրուան նոյեմբերի 1էն արշալոյսը : Պատմութեան մէջ այսպիսի մահառիթ ողորմանց քիչ օրինակներ ունինք : Նոյն իսկ Լիզպոնայի երկրաշարժն, որ այնչափ ահաւոր էր, շատ վար կը մնայ այս ջրհեղեղէն :

Գետոյն ափունքը ջրով ծածկուեցան մինչև 10 հազարամէտր հեռաւորութեամբ թէ մէկ կողմէն և թէ միւս կողմէն, և 200 հազարամեղքէն աւելի դէպ 'ի երկայնքը : Պենկալայի եղերաց բոլոր կղզիները, Սունտուիպ, Ծահպաղպուր, Փաթիյահ, և օւրիշ շատեր, քանի մը ժամուան մէջ ջրոյ տակն անյայտացան, շատ տեղ ջրոց բարձրութիւնն հասաւ 20 ոտք :

Սունտուիպ և Փաթիյահ կղզիները գրեթէ 100000 բնակիչ ունէին . իսկ միայն Ծահպաղպուր 240000 բնակիչ ունէր : Ասոր մակերևոյթն հարիւր եւրեանն անգամ աւելի մեծ է քան Բաբիլոն մակերևոյթը : Այս կղզւոյն մէջ կը գտնուի Տաուլիլքսն քաղաքն, ուր տեղացի ոստիկանութեան պաշտօնեայն կը բնակէր, որ բարձր ծառի մը վրայ ապաւինած ականատես եղաւ ահաւոր տեսարանիս, որուն եղբրական պատմութիւնը հեռագիրն Եւրոպա հաղորդելով՝ ամէն լրագրաց նիւթ եղաւ : Գայմզ լրագիրն ալ յիշելով լաֆոնդէնի կապկիւն սխալմունքը, այն մարդուն անունն ալ գրաւ Տաուլիլք :

քան, տալով այն քաղքին ունուանա-
կալութիւնն ուսկից որ կը գրէր:

Իսկ այն մարդուն բուն անունն էր
Տինա-Նաթ-Սարգար, որ զարմու-
նալի անխառնութիւն ցըցուցեր է: Թէ-
պէտեւ մանկիկէ ըստեա՞ծ ծառ մը ելեր
էր, առկայն մտածեց հետեւ երկայն ե-
ղեգ մը առնուլ, և անով ջրոյն բարձ-
րութիւնը չափել: Կէս գիշերուն 9 ոտք
բարձրացեր էր. և առաւտուն ժամը
ութ ու կէսն անցած դեռ ևս 6 ոտք
բարձրութիւն ունէր:

Լուսինն, որ լրմանն էր, հին Զրհե-
ղեղին նորոգուած տեսարանները կը
ըստաւորէր, և իր արծաթափայլ ճա-
ռագայթներն հեգնական առատու-
թեամբ մը կը սփռէր փոթորկէն տա-
տանող ծառոց ճիւղերուն պլլուող թը-
շուառներուն վրայ:

Որչափ ջուրը կը յարձրկէր խրճիթ-
ներուն մէջ, այնչափ անոնց ներքին օդը
կը ճնշուէր, որ երբեմն կը պայթեցը-
նէր զանոնք և յարգէ շինուած երգիւրը
տեղէն կը հանէր: Երանի անոնց որ
ոյսպիսի դիպուածի մը կը հանդիպէ-
ին, վասն զի պատրաստական անսու-
ղանելի լաստ մը կ'ունենային: Շատերն
այս անսովոր նաւարկութեամբ բոլոր
գիշերն աստանդական միւրեցան հե-
ռուները, և մինչև Զիռդդակոնկ հասան:

Անկոյ-հնդկային կառավարութիւնն
աճապարեց ձեռք առնուլ ամեն կա-
րևոր խնամք. գոնէ ողջ մնացածներուն
օգնութեան հասնելու համար, որոնցմէ
չատերը մերկանդամ ազատեր են, կոր-
սընցներով բոլոր իրենց կենդանիներն
ու պայարնին: Միանգամայն շուտով
գործաւորաց բազմութիւն մը զրկեց
որ մարդկանց ու կենդանեաց դիակնե-
րը թաղեն: Այս խնամքս ամենակա-
րևոր էր, և ուշացնել չէր ըլլար. վասն
զի Հնդկաստանի բարկ արևուն ազ-
դեցութեան տակ բոլոր մեռելոց դիակ-
ները մէկէն կը հոտին և օդն ապակա-
նելով կը թունաւորեն ողջ մնացող-
ները:

Յամին 1864, այս պատճառաւ գոյա-
ցած ժանտախտը տասն անգամ աւելի

կոտորած ըրաւ քանի մը նահանգնե-
րու մէջ, քան թէ ջրոց ողողումըն: Ընդ
հանրական կուսակալն ու Անգղիոյ թա-
գուհին մէկէն հեռագրեցին որ ամեն
նպաստ տրուին բնակչաց:

Սակայն այս աղէտըն ալ աւելի ա-
հաւոր է, տեսնելով որ Պոմպայի և Մատ-
րասի երկու կուսակալութիւնքը մեծա-
մասամբ սոսկալի սովու ենթարկուած
են, զոր անհաւատալի ցամաքութիւն
մը պատճառեր է այն կողմերուն:

Բոլոր հարաւային արևելեան մու-
սուհիներն անցեր է առանց կաթիլ մը
անձրևի: Հիւսիսային-արևելեան մու-
սուհիներն սկսելով տիրել հոկտեմբերի
մէջ, միայն 1877 տարւոյն ապրիլի մէջ
քիչ մը անձրև կը յուսացուի ծովային
հովը վերադառնալով: Վասն զի հիւ-
սիսային արևելեան հովը ցամաք եր-
կիրներու վրայէն անցնելով և ցուր-
տ կողմերէ գալով՝ երբեք հետն ամպ չի
բերեր:

Մարդ կը սարսափի մտածելով ճծ
միլիոն ժողովրդեան կրածը սովուն ե-
րեսէն, որ շատ աւելի անգուց մահու
ենթարկուած են քան թէ վերջի հոկ-
տեմբերի 31էն նոյեմբերի 1էն գիշերը
ըրասոյց ելող թշուառները:

Նշանակութեան արժանի է դիտու-
ղութիւնն, որ այն փոթորիկը (typhon)
թեթեւ անձրևի հետ խառն էր, ինչպէս
յամին 1864: Դարձեալ նշանակելու
ուրիշ պարագայ մ'ալ այն է, որ այս
օդային խառնակութեանց ոչ մէկը և
ոչ միւսը նախընթաց կարապետ չու-
նեցան կայծակնահար որոտմունք:

Նախընթաց օրն երեկոյեան դէմ
հովը կը շնչէր հիւսիս-հիւսիսային-ա-
րևելքէն՝ մեծ սոստկութեամբ. ետքը
գարձաւ դէպ 'ի հարաւ, բայց հարա-
ւային արևելքէն անդին չանցաւ: Փո-
թորկին ամենէն աւելի սաստկութեան
ժամանակ հարաւային արևելքէն դէպ
'ի հիւսիսային արևմուտք էր. ետքը
դէպ 'ի հիւսիս ելաւ, և նոյեմբերի 1էն
իրիկունը հիւսիսային արևմուտքէն կը
շնչէր:

Երանրաչափին ճնշումն, որ արդէն

հոկտեմբերի 31-ին իրիկուան դէմ վար էր, մինչև առաւօտեան ժամն 2 ¹/₂ գրեթէ 4 հարիւրորդամէզը իլաւ, այն վայրկենին հովուն սաստկութիւնն սկսեալ էր նուազել: Այս թիւերը փոփոխէին ազատած նաւերուն օրագրութեանց մէկմէկու հետ բաղդատութեւնէն հանուած են:

Թէպէտև այն գիշերն ահաւոր եղաւ թէ՛ ծովու և թէ՛ ցամաքի վրայ, և շուրջ երեսը կը տեսնուէր ընկղմած նաւու մը ծփիլն, որուն ողնափայտն օդուն մէջ դարձած էր, սակայն ծովային ձախորդութիւնը համեմատութեամբ երկրագործ ժողովրդեան կորստեանն ոչինչ են:

Պենկալայի բնադէտը այս փոթորիկը մեկնելու համար, շատ մը վարդապետութիւններ հրատարակեցին, որոնց և ոչ մէկը ստոյգ կը կարծուի գիտնոց առջև: Եւ իրացընէ ինչպէս կը խորհրդածէ նաւապետ մը, « չնք տեսնեի որ մրկկայ (cyclone) պատճառներուն վրայ տրուած գաղափարներն՝ զգալի կերպով նուազեցուցած ըլլան ծովային աղիւթից թիւը »: Ասկայն առանձինն յիշատակելու արժանի է գաղղիացի Ֆլէօրիոյ որ լանկլը ծովակալին կարծիքը, վասն զի Պենկալայի այս վերջին փոթորիկը կը հաստատէ իր բաժն: Այս գիտնական նաւարկուն կը ցուցնէ, թէ Պենկալայի նեղուցին փոթորիկներն մեծաւ մասամբ հոկտեմբերի և նոյեմբերի մէջ կը հասնուիին. և կը յտւելու թէ աղիւթից հաւանականութիւններն կ'աւելնան երբ լուսինն լրման ըլլայ և մօտ երկրիս մերձակէտին: Արդ այս ծանրացուցիչ պարագաներն ամենն ալ կատարուեալ էին միանգամայն 31 հոկտեմբերի 1876:

Հաւանականաբար բոլոր Հնդկաստանի մէջ, սկսեալ Սէյլանէն մինչև Չիգդականի, մէկ հազարամէզը ծովէ դէպք չկայ որ խոստով եղած լըլլայ այսպիսի փոթորկաց ժամանակ, որոնք սովորական են այս կողմերը: Բայց առաւելապէս Գանգէսի այն տեղային վրայ

աւելի յաճախ կը պատահին այս դժբաղդութիւնքն: Որուն ապացոյց դնենք այս տեղ 1830-էն վերջը պատահած աղէտքն:

Ամենէն մեծ փոթորիկն, որուն յիշատակը մինչև հիմա մնացեր է, 6 յունիս 1822 թուականին պատահածն է, որ աւերեց Գանգիսի բոլոր բերանները, և ջրասոյգ ըրաւ 100000 բնակիչ, վասն զի այն ժամանակն երկիրը շատ աւելի նուազ բաղմամարդ էր քան թէ հիմա:

Յամին 1831 հոկտեմբերի 31 և յամին 1832 հոկտեմբերի 7, ողողմունք մ'եղաւ և 300 գիւղ ջրասոյգ եղան, իւրաքանչիւր անգամ 10000 բնակիչ խղղութեով:

Յամին 1833 մայիսի 1 հետզհետէ երեք ծովածփանք վրայէ վրայ եղան, և 600 գիւղ ջրասոյգ ըրին հանդերձ 50000 բնակչոք: Այս ծովածփանաց երրորդն 9 ոտք բարձրութիւն ունէր, և ծանրաշփոխ սնդիկը 60 հարիւրորդամէզը իլած էր: Այս աղէտքէն վերջը, 21 հոկտեմբերի 1833, նոր փոթորիկ մ'ալ ծագեցաւ Հոկկիի ափանցը վրայ, և 10000 Հինտուք կեանքերն ի կորսնցուցին:

Վեց տարի այն փոթորիկներն ուրիշ ողողութիւն բռնեցին: Բայց 20 սեպտեմբերի 1839, Գանգիսի նոր ողողմունք մը 10000 բնակիչ ջրասոյգ ըրաւ: Յամին 1864 ահաւոր փոթորիկ մը, ինչպէս վերագոյն յիշեցինք, ողողեց 3500 քառակուսի հազարամէզը միջոց: Եւրը բարձր մակընթացութեանց սովորական աստիճանէն 16 ոտք աւելի բարձրացաւ: Խղղուողնելուն թիւն եղաւ 50000 և 30000 ալ ժանտախտէ, ծաղկախտէ, մաղձացաւ և մեռնողներուն թիւը:

Ջրոց այս յարձակմունքը ցորեկն եղաւ, որով շատերը կըցան փախչելով ազատի: Սակայն դժբաղդաբար նոյնպէս չեղաւ անցեալ տարի. վասն զի այն թշուառքն գրեթէ ամենն ալ խորքնոյ մէջ էին:

Յաջորդ տարին 5 նոյեմբերի, զար-

Հուրելի փոթորիկ մը փրթաւ քիչ մը վարերն գէպ 'ի ծովեզերք, Մեկնայի գետաբերանաց վրայ և 35000 Հին. տուք ջրասոյդ եղան: Յամին 1867, կալկաթայի շրջակայքը 30000 տնակը կործանեցան, բայց բարեբաղդաբար մեռեալներուն թիւն հազարը չէր անցած:

Իմաստասիրին մշտնջենաւոր զար-

մացման նիւթ մ'է այն անհողու-
թիւնն, որով նորանոր բնակիչներ կու-
գան ջրասոյդ եղողներուն տեղը բռն-
նելու և անխոնջ աշխատութեամբ մը-
շակելու այս բազմաբեղուն և միան-
գամայն վտանգաւոր հողը, մինչև այն
օրն, որ իրենք ալ իրենց հօրց նման
ջրասոյդ ըլլան մռմռեալ Ովկիանու ա-
լետաց մէջ:

ՈՐՈՐՑ ԲԱՐԵԿԱՄ

Իռլանտիոյ արևմտեան անբեր գա-
ւառաց մէկուն պղտի գիւղի մը մէջ աղ-
քատ այրի կին մը կ'ապրէր, որուն էր-
կանէն մնացած միակ ժառանգութիւնն
երկու քաջառողջ դասերը էին, որոնց
մէկն երեք տարուան էր, միւսն հինգ
տարուան: Մեծաւ տառապանք և յե-
տին աստիճանի ճգամբը յաջողեցաւ
անցընել իւր գառնայի այրութեան
ստալին երկու տարիներն: Իր փափուկ
կազմուածքին համեմատ ծանր աշխա-
տութեամբ վաստակած գէշ և հասարակ
ապրուստը, վերջապէս ղինքն հիւանդ-
անկողին ձգեց, և մահը խղճալով վրան
ազատեց ղինքը քիչ օրուան մէջ, ա-
ռանց մեծ ցաւոց, երկրաւոր տանջանք-
ներէն: Ամբողջ գաւառին աղքատու-
թիւնն այնչափ մեծ էր, որ այն խեղճ
որբերուն բնաւ բան մը չկրցաւ բնելու:

« Գոնէ տղաքը կարենային փիւ-
պըռն երթալ » — քանի մը մըն հեռու
գեղ մը՝ զրացիններէն մէկն ըսաւ, խեղճ
մօրը թաղմանէն ետքն, « այն տեղ ի-
րենց հօրեղբայր մը կը բնակի, և ան-
կարելի է որ ժխտէ անոնց խնամք տա-
նելու »:

Դէպ 'ի փիւպըռնի կողմերը գնացող
կառավար մը, իբրև Գործք ողորմու-
թեան, առաւ հետն այն երկու աղջիկ-

ներն, Եղիսաբէթը եօթը տարուան և
Մարիամն հինգ, իր կառքին մէջ, Կէս-
օրուան գէժ հասան այն տեղն, ուր
կառքը ճամբան պիտի փոխէր: Մարտը
վար դրաւ զանոնք կառքէն, ճամբան
յրջուց և պատուիրեց որ միշտ շխտակ
առաջ երթան:

« Անօթի եմ, ըսաւ մեղմով Մար-
րիամ. ամբողջ օրը բան մը կելլած
չենք »: Եւ երկուքը մէկէն սկսան աղա-
ղակել. վասն զի Եղիսաբէթ ալ նոյն-
պէս անօթի էր:

Եւ իրաւցունէ այն տղաքն ուժէ բն-
կած էին, և հագիւ թէ կրնային իրենք
զիրենք քաշըռտելով կամաց կամաց
առաջ երթալ: Չեաք ձեռքի տուած
դանդաշելով կ'երթային, վերջապէս
Եղիսաբէթ տուն մը տեսաւ: Վարա-
նեալ քայլերով անոր բակը մտան. մին-
չև այն ատենն երբէք չէին մտաբացած,
թէ և առաջ ալ խեղճութեան մէջ ըլ-
լային. բայց հիմայ ստիպուեցան ուրիշ
բան չմտածել, բայց եթէ իրենց սոս-
կայի անօթութիւնը, Տղաքը զարհու-
րած ոտքի վրայ սպասեցին զրանն առ-
ջև մինչև որ բարկացած ձայն մը գա-
գրեցաւ: Այն ատեն Եղիսաբէթ բացաւ
գուռը և երկուքը մէկտեղ ներս մը-